

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра музичного мистецтва

Дипломна робота
магістра
з теми «ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК
ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА»

Виконала: студентка 2 курсу,
групи ММб1-М17z спеціальності
014 Середня освіта (Музичне
мистецтво) за освітньою програмою
Музичне мистецтво

Атаманюк Діана Олександрівна

Керівник: **Воєвідко Л.М.**,
кандидат педагогічних наук,
доцент

Рецензент: **Лабунець В.М.**,
доктор педагогічних наук, професор

м. Кам'янець-Подільський
2018р.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
Розділ 1. ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО-ХОРОВИХ НАВИЧОК УЧНІВ СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА	8
1.1. Понятійно-термінологічний апарат значень та основних термінів дослідження	8
1.2. Особливості будови та функціонування голосового апарату учнів середнього шкільного віку	15
1.3. Сутність та структура вокально-хорових навичок. Фізичний розвиток учнів середнього шкільного віку	32
Розділ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ВОКАЛЬНО- ХОРОВИХ НАВИЧОК ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МУЗИЧНОГО МИСТЕЦТВА	39
2.1. Вокально-хорова техніка в становленні вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва	39
2.2. Навчальний пісенний репертуар у формуванні вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку	48
2.3. Діагностика стану сформованості вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва	55
2.4. Хід та результати формувального експерименту	63
ВИСНОВКИ	81
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	82
ДОДАТКИ	93

ВСТУП

Музика є одним із наймогутніших засобів виховання, який надає естетичного забарвлення усьому духовному життю людини. «Пізнання світу почуттів не можливе без розуміння і переживання музики, без глибокої духовної потреби слухати музику й діставати насолоду від неї», – писав В. Сухомлинський [61]. Без музики важко переконати людину, яка інтегрується в оточуюче середовище, у тому, що вона прекрасна, а це переконання, по суті, є основою емоційної, естетичної, моральної культури.

Проблема виховання творчої молоді в процесі реформування освіти, реалізації концепції Нової української школи [24], привертає увагу широкого кола педагогів і науковців. Вона, в першу чергу, є актуальною тому, що останнім часом людина як творчий суб'єкт ставиться в епіцентр суспільного життя на всіх рівнях його функціонування, особливо в той період, коли цей суб'єкт досягає свого вдосконалення. Власне, творчий розвиток особистості найбільш сприятливий у період навчання у закладі загальної середньої освіти (ЗЗСО), і тому він завжди був у центрі уваги провідних педагогів-науковців України. Це питання порушували у своїх працях О. Рудницька [2], Л. Масол [3], Л. Хлебнікова [4], О. Ростовський [51], Л. Беземчук [9] та інші засобами музично-теоретичних дисциплін, переважно в процесі аудиторної роботи, оскільки тут спрацьовує безпосередній контакт майстра-педагога зі своїми вихованцями.

Новітні державні документи про освіту відносять питання реформування сучасної освіти до основних напрямів державотворення, спрямованих на виховання та розвиток майбутньої нації. Вивчення наукових джерел, чинних документів свідчить, що зміст освіти повинен базуватися на основі національних культурно-духовних цінностей. Звідси випливає посилення функцій національного виховання як органічного складника освіти, спрямованого на формування в учнів загальноосвітніх навчальних закладів національних світоглядних позицій, поглядів, переконань на ґрунті вітчизняної пісенної культури – одного з найцінніших надбань народу за

багатовікову історію.

Головним завданням музичного, зокрема вокально-хорового виховання у загальноосвітніх навчальних закладів, є не стільки навчання музиці, скільки вплив через музику на весь духовний світ учнів. Учитель має розвинути чутливість дітей до цього виду мистецтва, ввести їх у світ добра і краси, відкрити в музиці животворне джерело людських почуттів і переживань.

Проблема вдосконалення теорії і методів музичного навчання, завжди актуальна. Вона постійно знаходиться в центрі уваги педагогів – практиків, музикантів, хормейстерів, музикознавців, психологів, дослідників. Важливість її розв'язання на сучасному етапі підтверджується у зв'язку із шкільною реформою.

Перед сучасним загальноосвітнім навчальним закладом, де систематично, планомірно, здійснюється масове естетичне виховання, серед інших поставлене завдання – дати дітям можливість розвивати й задовольняти свої власні потреби, посилено виявляти себе у мистецтві.

Основою дослідження стали роботи науковців у галузі мистецької освіти (А. Болгарський, А. Козир, О. Мельниченко, В. Орлов, Г. Падалка, О. Ростовський, О. Рудницька, О. Щолокова, Л. Хлебнікова та ін.); методики вокальної підготовки (В. Антонюк, Д. Аспелунд, В. Богадуров, В. Гнидь, Н. Гребенюк, Л. Василенко, Л. Дмитрієв Т. Ткаченко та ін.); вокального навчання школярів (Є. Алмазов, В. Ємельянов, Д. Огороднов, О. Ростовський, Ю. Юцевич та ін.). Вчені відзначають, що шляхи формування вокально-хорових умінь і навичок лежать в самому процесі навчання співу – у такій його організації, яка забезпечує найвищі результати і радість від спілкування з вокальним мистецтвом. Для вирішення цих завдань педагоги повинні зрозуміти, що навчання вокалу є невід'ємною складовою музичного розвитку учнів, що їх здібності і особистісні якості виховуються не ізольовано, а в межах конкретної виконавської роботи. Важливим аспектом роботи вчителя стають знання про те, якими засобами можна розвивати загальні і музичні здібності учнів, їх музичний світогляд в процесі

навчання вокальному мистецтву, а також як використовувати особистісний потенціал учнів (здібності, знання, інтереси) так, аби робота над формуванням вокально-виконавських умінь і навичок була більш ефективною.

Музична діяльність є досить універсальною, тому що складається з органічно пов'язаних між собою видів діяльності у різних видах мистецтва: літературі, музиці, образотворчому мистецтву.

Актуальність роботи полягає в недостатній розробленості цілого ряду важливих питань, щодо формування вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва та методики їх розвитку.

Проблема дослідження визначена таким чином: формування вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку уроках музичного мистецтва.

Об'єктом дослідження є процес вокального навчання учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва.

Предметом дослідження є педагогічні умови та методична система формування вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні педагогічних умов, теоретичному аналізі та експериментальній перевірці ефективності методичної системи формування вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва.

Передбачаємо, що спеціально організована діяльність стане важливим фактором у формуванні вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку якщо:

- 1) вокально-хорові навички будуть розглядатися у позиції особистісно-діяльнісного та систематично-структурного підходу;

- 2) усі види музичної діяльності будуть спрямовані на планомірний систематичний розвиток вокально-хорових навичок школярів;

3) педагогічні умови будуть у повній мірі забезпечувати інтенсивний розвиток вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва.

Відповідно до проблеми, об'єкта, мети дослідження У відповідності до поставленої мети визначено такі **завдання дослідження**:

1. проаналізувати стан розробки досліджуваної проблеми в психолого-педагогічній та музикознавчій літературі;

2. обґрунтувати сутність і структуру вокально-хорових навичок, особливостей їх розвитку в учнів;

3. з'ясувати роль музичної діяльності на уроках музичного мистецтва в розвитку вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку;

4. визначити компоненти, критерії, показники та рівні сформованості вокально-виконавських умінь підлітків;

5. теоретично обґрунтувати оптимальні педагогічні умови та методичну систему формування вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва;

6. експериментально перевірити ефективність методичної системи формування вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва.

З метою розв'язання поставлених завдань у ході дослідницької роботи використовувався комплекс взаємозв'язаних методів:

– *теоретичні*: аналіз джерел з теми дослідження;

– *емпіричні*: вивчення й узагальнення досвіду роботи психологів, педагогів – музикантів, хормейстерів, вокалістів, учителів музичного мистецтва з досліджуваної проблеми; спостереження за учнями середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва; опитування (прослуховування, бесіди, анкетування, тестування) учнів середнього шкільного віку; педагогічний експеримент.

– *математичні*: статистичне опрацювання одержаних числових даних і підтвердження їх не випадковості.

Практичне значення дослідження становлять: поетапна методична система формування вокально-хорових навичок; розроблені методи, діагностичні завдання для виявлення рівня сформованості вокально-хорових навичок. Основні результати роботи можна використовувати у процесі написання здобувачами вищої освіти курсових і кваліфікаційних робіт з проблем вокальної навчання школярів на уроках музичного мистецтва та позаурочній діяльності.

Результати дослідження впроваджено в Подільському ліцеї, с. Подільське, Кам'янець Подільського району, Хмельницької області.

Структура роботи: Дипломна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків списку використаних джерел, додатків.

ВИСНОВКИ

Результати, отримані в результаті проведеного дослідження дозволяють сформулювати низку висновків щодо необхідності, можливості та інтенсивності формування вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва.

1. Виховання співацького голосу цілеспрямований процес, обумовлений роботою дихально-голосового апарату й центральної нервової системи.

2. Вокально-хорові навички – це автоматизована система дій, всі компоненти якої органічно взаємопов'язані, як між собою так і з моторними, сенсорними, інтелектуальними діями, які лежать в основі співацької діяльності.

3. Для ефективного здійснення співацької функції необхідно знання педагогами – музикантами психофізіологічних закономірностей розвитку співацького апарату, учнів середнього шкільного віку й обов'язкове їх врахування при проведенні педагогічної роботи щодо виховання співацьких голосів школярів.

4. Оволодіння вокально-хоровою технікою, забезпечує цілеспрямоване формування таких співацьких навичок як:

- співацьке дихання;
- співацьке звукоутворення (атака звука, використання резонаторів);
- музикальний слух (чистота інтонування).

5. Одним із головних завдань педагога є не лише виявлення співацьких задатків учнів, але й створення таких умов життєдіяльності голосового апарату, які б сприяли найкращому розвитку співацької функції: перехідний етап від дитинства до дорослості, цей період відзначається інтенсивним фізичним розвитком та становленням особистості.

6. На підставі теоретичного аналізу проблеми формування вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку і результатів констатувального експерименту обґрунтовано мотиваційно-творчий

критерій, який виконує організуючо-практичну функцію, активізуючи мотиви та цілі вокального навчання, спрямовує школярів на усвідомлене формування вокально-хорових навичок, сприяє включенню учнів у вокальну діяльність; визначено показники їх сформованості, що забезпечує їх повноцінне діагностування в умовах освітнього процесу ЗЗСО.

Відповідно до критеріальних характеристик сформованості вокально-хорових навичок виділено три рівні їх повноцінного функціонування (високий, середній та низький).

На констатувальному етапі дослідження зафіксовано низький рівень сформованості вокально-хорових навичок школярів, що характеризується: відсутністю потреби у набутті цих навичок, мотивації на досягнення успіху у вокальній діяльності, емоційно-чуттєвою обмеженістю у сприйнятті вокальних творів, відсутністю бажання самостійно працювати, набувати музичні знання та виступати у концертах в ансамблях і хорах.

7. Теоретично обґрунтовано й експериментально перевірено методичну систему формування вокально-хорових навичок школярів, в якій спільне функціонування всіх елементів характеризується гармонійним поєднанням: педагогічної взаємодії, об'єктивних і суб'єктивних факторів впливу на особистість підлітків, загально-педагогічних та музично-вокальних принципів навчання, педагогічних умов, засобів, форм і методів вокального навчання, серед яких методи вокального показу, вокального наслідування, методичного пояснення, уявного приспівування, досягнення співацької свободи, творчого переосмислення відомої вокальної музики. Відповідно до описаної методичної, формування вокально-хорових навичок здійснюється впродовж трьох етапів: орієнтаційно-настановчого, конструктивно-поглиблюючого, творчо-реалізуючого, кожен з яких мав свою мету, завдання, засоби педагогічного впливу.

8. На заключному етапі експерименту виявлено статистично достовірну динаміку зростання рівня сформованості вокально-хорових навичок в експериментальній групі порівняно з контрольною.

Порівняльний аналіз результатів констатувального та формувального етапів експерименту показав, що існує можливість переходу школярів з низького рівня сформованості вокально-хорових навичок на більш високий. Динамічні характеристики мають такий вигляд: на високому рівні відбулися зміни від 9,9 % до 41,4% на високому; на низькому – від 55,1 % до 7,9 %.

Це свідчить про доцільність упровадження в освітній процес закладів загальної середньої освіти запропонованої методичної системи формування вокально-хорових навичок учнів середнього шкільного віку на уроках музичного мистецтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдулин З.Б. Теория и практика музыкального обучения в общеобразовательной школе. Москва : Просвещение, 1983. 111 с.
2. Алиев Ю. Опыт музыкального воспитания в селе и в городе // Музыкальное воспитание в школе. Вып.14. Сборник статей / Сост. О. Апраксина. Москва : Музыка, 1979. С. 65-68.
3. Апраксина О. А. Методика музыкального воспитания в школе: учебное пособие. Москва : Просвещение, 1983. 224 с.
4. Асафьев Б. В. Избранные статьи о музыкальном просвещении и образовании. 2-е изд. Ленинград : Музыка, 1973. 109 с.
5. Багадуров В.А. Вокальное воспитание детей. Москва : Академия наук, 1953.
6. Барвінок. Збірка пісень для дитячого хору: репертуар для учнів старших класів ДМШ та ДШМ / автор-упорядник Шамро Л.Л. Вінниця, 2013. 224 с.
7. Белобородова В.К. Развитие музыкального слуха учащихся. Москва : АПН РСФСР, 1956. 108 с.
8. Большой энциклопедический словарь [Электронный ресурс]. URL : <http://www.sci.aha.ru/ALL/VOC/index.htm>. (дата звернення 31.04.2018.)
9. Ветлугина Н.А. Музыкальное развитие ученика. Москва : Просвещение, 1967. 415 с.
10. Википедия [Электронный ресурс]. URL : <https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5>. (дата звернення 08.06.2018.)
11. Вопросы певческого воспитания. Сборник статей. Под. ред. Теплова Б.М. Ленинград, 1959. 181 с.
12. Воспитание музыкой. Из опыта работы / Сост. Е.Т. Вендрова, И.В. Пигарева. Москва : Просвещение, 1991. 208 с.
13. Гладка С. Наукові основи вокального виховання учнів // Музика в школі. Вип. 7. Збірка статей. Київ : Музична Україна. 1981. С. 29-35.

14. Голос людини та вокальна робота з ним : монографія / [Г.Є. Стасько, О. Д. Шуляр, М.Ю. Сливоцький та ін.]. Івано-Франківськ : Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 2010. 336 с.
15. Голубов П. Поради молодим педагогам–вокалістам. Київ, 1983.
16. Гонтаренко Н.Б. Сольное пение: секреты вокального мастерства [изд. 2-е.]. Ростов н/Д : Феникс, 2007. 155 с.
17. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. Київ : Либідь, 1997. 376 с.
18. Дашанова Н.А. Экспериментальные хоровые занятия в общеобразовательной школе // Музыка в школе. №4. 2003. С. 40-43.
19. Дмитриева Л.Г., Черноиваненко Н.М. Методика музыкального воспитания. Москва, 1990. 315 с.
20. Добровольская Н., Орлова Н. Что надо знать учителю о детском голосе. Москва : Музыка, 1972. 32 с.
21. Емельянов В.В. Фонопедические упражнения для стимуляции голосового аппарата, профилактики и устранения расстройств певческого голосообразования в процессе формирования певческих навыков. Методическая разработка. Кировоград, 1988.
22. Єлагіна Л.М., Лук'яненко О.М. Музыка. Програма і методичні розробки уроків: Посібник для вчителя. Харків: Веста : Видавництво «Ранок», 2002. 64 с.
23. Кабалевский Д.Б. Про трех «китов» и про многое другое. Москва, 1972. 204 с.
24. Концепція нової української школи [Електроний ресурс]. URL : <https://drive.google.com/file/d/0BzKkv8gxSZUkMzZMbWtPYU9IWXM/view>. (дата звернення 05.09.2018.).
25. Кордуэлл М. Психология от А до Я: Словарь-справочник. 2000 г. [Электронный ресурс]. URL :: <http://vocabulary.ru/dictionary>. (дата звернення 31.04.2018.).

26. Леоферова Н.А. Оценивание творчества детей в процессе вокально-хоровой работы // Музыка в школе. №6. 2003 С. 56-58.
27. Лиханова М.В. Эмоционально-осознанное интонирование в вокально-хоровой работе со школьниками // Музыка в школе. №6. 2003. С. 59-62.
28. Малинина Е. Вокальное воспитание детей. Ленинград : Музыка, 1967. 110 с.
29. Менабени А. Вокальные упражнения в работе с детьми // Музыкальное воспитание в школе. Вып.13. /Сост. О. Апраксина. Москва : Музыка, 1978. С. 28-37.
30. Менабени А. Методы вокальной работы в школе // Музыкальное воспитание в школе. Вып.11. / Сост. О. Апраксина. Москва : Музыка. 1976. С.8 6-94.
31. Мистецтво у розвитку особистості: монографія / [за ред. Н.Г.Ничкало]. Чернівці : Зелена Буковина, 2006.224 с.
32. Михайлова М., Шувалова Е. Хорова работа // Мистецтво і освіта. №1. 2004. С. 43-46.
33. Морозов В.П. Искусство резонансного пения // Музыка в школе. №3. 2003. С. 22-24.
34. Морозов В.П. О развитии голоса // Музыка в школе. №2. 2003. С. 31-34.
35. Морозов В.П. Об эстетическом эталоне певческого голоса, влиянии звуковой среды и СМИ // Музыка в школе. №5. 2003. С. 64-66.
36. Музыка. 5-8 класи / Укладачі Ростовський О.Я., Марченко Р.О., Хлебнікова Л.О., Бервецький З.Т. Київ : «Перун», 1996. 128 с.
37. Музыкальное образование: учебное пособие для студентов высших педагогических учебных заведений / Л.В. Школяр, Л.Л. Алексеева и др.; науч. рук. проекта Л.В. Школяр. Москва : ООО «Русское слово» - учебник», 2014. 528 с.
38. Никшин В.И. Воспроизведение нотного письма певческим голосом

// Музыка в школе. №3. 2002. С. 41-44.

39. Огороднов Д.Е. Музыкально-певческое воспитание учеников в общеобразовательной школе: метод. пособие. 3 изд. Київ : Муз. Украина, 1989. 165 с.

40. Осеннева М.С. Теория и методика музыкального воспитания : учебник для студ. учреж. высш. проф. образования / М.С. Осеннева. Москва : Академия, 2012. 272 с.

41. Островський В.М., Сидір М.В. Уроки музики. Посібник для вчителя. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2005 60 с.

42. Петровский А.В., Ярошевский М.Г. Психология. Словарь. 2-е изд., исправ., и доп. Москва : Политиздат, 1990. С. 227.

43. Печерська Є.П. Уроки музики. Київ : Либідь, 2001.

44. Платонов К.К. Краткий словарь системы психологических понятий. Учебное пособие. Москва : Высшая школа, 1981. С. 76.

45. Попов В.С. О развитии певческого голоса старших школьников // Музыкальное воспитание в школе. Вып.16. / Сост. О.А. Апраксина. Москва : Музыка, 1985. С. 31-36.

46. Прокошин Ю.С. О развитии музыкальных способностей // Музыка в школе. №3. 2002. С. 34-44.

47. Прядко О. М. Розвиток співацького голосу : [методичні рекомендації для викладачів вокалу та студентів музично-педагогічних факультетів вищих навчальних закладів]. Кам'янець-Подільський : ПП Буйницький О. А., 2009. 92 с.

48. Развитие детского голоса: мат-лы научной конференции по вопросам вокально-хорового воспитания детей, подростков и молодежи : [под. ред. В.Н. Шацкой]. Москва, 1963. 341с.

49. Раненко М.З. Попытка уйти от фальшивого звучания // Музыка в школе. №2. 2006 С. 55-57.

50. Ригина Г.С. Уроки музыки в старших классах. Москва : Просвещение, 1979.

51. Ростовський О.Я. Методика викладання музики. Тернопіль : Богдан, 2001. 216 с.
52. Ростовський О. Я. Методика викладання музики у початковій школі: навч.-метод. посібник. 2-е вид., доп. Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2011. 216 с.
53. Семенов О. Український фольклор. Київ, 2009. 230 с.
54. Синдикова Г.М. Влияние ценностного потенциала музыкальных произведений на духовное развитие учащихся // Музыка в школе. №5. 2005. С. 34-46.
55. Соколов О. Основы структурного мышления и музыки // Проблемы музыкального мышления : [под ред. М.Г. Арановський]. Москва : Музыка, 1974. С.11-34.
56. Старобинский С.Л. Урок музыки – урок искусства // Музыка в школе. №2. 2003. С. 18-27.
57. Стахевич О.Г. Основи вокальної педагогіки. Частина 1: навч. посібник. Харків-Суми, 2002.
58. Степанов О.М. Педагогічна психологія. Київ : «Академвидав», 2011. 416 с.
59. Стефіна Н.В. Педагогічна скринька майбутнього вчителя: навчальний посібник для студентів, аспірантів, викладачів, методистів, керівників практики в середніх та вищих педагогічних навчальних закладів, вчителів шкіл різного типу. Суми : СумДПУ ім. А.С. Макаренка, 2006. 328 с.
60. Струве Г. Школьный хор: Книга для учителей. Москва : Просвещение, 1981. 191 с.
61. Стулова Г. П. Акустико-физиологические основы вокальной работы с детским хором. Москва, 2005. 205 с.
62. Сухомлинський В. О. Вибрані твори у 5 т. Т. 3. Київ : Рад. школа, 1977.
63. Тевлина В.К. Вокально-хоровая работа // Музыкальное воспитание в школе. Выпуск 15. Москва, 1982. С. 43-77.

64. Тевлина В.К. Методика работы над песней // Музыкальное воспитание в школе. Выпуск 17. Москва : Музыка, 1987. С. 33-42.
65. Теплов Б.М. Основные музыкальные способности // Музыка в школе. №5. 2004. С. 1-8.
66. Теплов Б.М. Психология музыкальных способностей. Москва : 1947. 510 с.
67. Толковый словарь русского языка / авторы С.И. Ожегов, Н.Ю. Шведова. Москва : «Азъ», 1992. URL: <http://ozhegov.info/slovar>. (дата звернення 12.11.2018.).
68. Толковый словарь Ушакова [Электронный ресурс] / под. ред. Д.Н. Ушакова. 1940. URL : <http://dic.academic.ru/dic.nsf/ushakov> (дата звернення: 15.01.2018).
69. Торшилова Е. М. Лупак Н. І. Розучування пісень з музично-ритмічними рухами // Початкова школа. 1989. №3. С. 55.
70. Тушева В. Творчі завдання на уроках музики // Початкова школа. 1997. №6. С. 30.
71. Ушинский К.Д. Человек как предмет воспитания. Кн. 1. Москва–Ленинград : АПН РСФСР, 1948. 329 с.
72. Черкасов В. Ф. Вокально-хорова робота на уроках музичного мистецтва як засіб формування естетичної культури учнів загальноосвітніх навчальних закладів. Наукові записки. Випуск 103. Серія: Педагогічні науки. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2012. С. 14-22.
73. Чудинов А.Н. Словарь иностранных слов, вошедших в состав русского языка : Жаргон / А.Н. Чудинов. 1910. URL : http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/17814/ЖАРГОН (дата звернення 10.06.2018).
74. Юцевич Ю.Є. Теорія і методика формування та розвитку співацького голосу. Київ, 1998.
75. Якимчук С. Музична грамота та хорове сольфеджіо в хоровому колективі // Мистецтво та освіта. №3. 2004. С. 21-26.